

da onunla yaptığı yazışmalardan söz eder (*el-Haķıķa ve'l-mecâz*, s. 130, 132, 208). Hocaları arasında Ebü'l-Mevâhib b. Abdülbâkî el-Hanbelî, Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Kâmilî, Abdullah b. Zeynüddin el-Ömerî el-Aclûnî gibi simalar bulunmaktadır. Kaynaklar İbn Abdürrezzâk'ın ferâiz, fıkıh ve edebiyat alanında yetişkin bir âlim olduğunu belirtir. Dımaşk'taki Sinan Paşa Camii'nde hatiplik görevinde bulunan İbn Abdürrezzâk bu şehirde vefat etti.

Eserleri. 1. *Hadâ'ıķu'l-in'âm fi feẕâ'i-lî's-Şâm*. Şam tarihi hakkında olup Yûsuf Bûdeyî tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1410/1989). Ali b. Ebû Bekir el-Herevî, Zekeriyâ el-Kazvînî, İbnü'l-Verdî, İbn Şâkir el-Kütübî gibi tarihçilerin çalışmalarından faydalanılarak kaleme alınan eser, Şam'a dair şiirlere ayırdığı bölümle bu alandaki literatür arasında önemli bir yere sahiptir. 2. *Ķalâ'idü'l-manẕûm fi munteķâ ferâ'izi'l-'ulûm*. İbrâhîm el-Halebî'nin fıkha dair meşhur eseri *Mülteķa'l-ebḥur*'un ferâizle ilgili bölümünün manzum şeklidir. 1129'da (1717) yaklaşık 400 beyit olarak yazılan eserin Kahire Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de bir nüshası bulunmaktadır (*Fihrisü kütübî'l-Arabiyye*, I, 464). İbn Âbidîn bu eseri *er-Raḥıķu'l-maḥtûm şerḥu Ķalâ'idü'l-manẕûm* adıyla şerhetmiş ve şerh önce ayrı olarak (Dımaşk 1302), daha sonra da İbn Âbidîn'in diğer bazı risâleleriyle birlikte (*Mecmû'atü resâ'ili İbn Âbidîn*, İstanbul 1325, II, 185-260) yayımlanmıştır. 3. *Neṣrû le'âli'l-mefḥûm şerḥu Ķalâ'idü'l-manẕûm*. Müellifin bir önceki eserine yazdığı şerhtir. 4. *Mefâtîḥu'l-esrâr ve levâ'ıķu'l-efkâr*. Şemseddin Muhammed b. Abdullah et-Timurtasî'nin fıkha dair *Tenvîrû'l-ebṣâr*'ına Alâeddin el-Haskefî'nin yazdığı *ed-Dürri'l-muḥtâr* adlı şerh üzerine yapılmış bir hâşiye çalışması olup tamamlanmamıştır; "Ķitâbü's-Şalât"ın sonuna kadarki kısımla "Ķitâbü'n-Nikâḥ"tan bazı bölümleri ihtiva eder. Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de *Silkü'n-naḡḡâr şerḥu'd-Dürri'l-muḥtâr* adıyla kayıtlı bulunan (nr. 6662) ve İbn Abdürrezzâk'a nisbet edilen nüsha *Mefâtîḥu'l-esrâr* ile aynı eser olmalıdır (M. Mutî' el-Hâfız, I, 416).

Bazı kaynaklarda İbn Abdürrezzâk'ın *Dîvânü şî'r* ve *Dîvânü'l-ḥuṭab* adlı iki eseri daha zikredilmektedir. Muhibbî ve Murâdî de onun şiirinden ve ona nazîre olarak yazılan çeşitli şiirlerden örnekler genişçe yer vermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhibbî, *Zeylû Nefḥati'r-Reyḥâne*, s. 42, 43, 166-169, 206-227, 265, 292, 331-332, 419, 437-438; Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî, *el-Haķıķa ve'l-mecâz fi'r-riḥle ilâ bilâdi's-Şâm ve Mısr ve'l-Ḥicâz* (nşr. Ahmed Abdülmecîd Herîdî), Kahire 1986, s. 130, 132, 208; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, I, 35; II, 266-274; III, 28; Ahlwardt, *Verzeichnis*, VII, 224; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 552; *İzâḥu'l-meknûn*, I, 484; II, 239, 520; *Fihrisü kütübî'l-Arabiyyeti'l-mecûde bi-Dâri'l-Kütübî'l-Misriyye*, Kahire 1345/1926, I, 464; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 409; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, V, 111-112; Selâhaddin el-Müneccid, *el-Mu'erriḥûne'd-Dımaşkıyyûn fi'l-'ah-di'l-'Osmânî ve âşârühüm*, Beyrut 1964, s. 96-97; a.mlf., *Mu'cemü'l-mu'erriḥîne'd-Dımaşkıyyûn*, Beyrut 1398/1978, s. 338; M. Mutî' el-Hâfız, *Fihrisü maḥtûṭati Dâri'l-Kütübî'z-Zâhiriyye: el-Fikhü'l-Haneṣî*, Dımaşk 1401/1980, I, 351-352, 416-417; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), III, 293; Ahmet Özel, *Haneṣî Fikhü'l-Âlimleri*, Ankara 1990, s. 141-142.

SAFFET KÖSE

İBN ABDÜSSELÂM, İzzeddin

(عز الدين ابن عبد السلام)

Ebû Muhammed İzzüddin
Abdülazîz b. Abdüsselâm
b. Ebî'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkı
(ö. 660/1262)

Şâfiî fakihî.

577 (1181) veya 578 (1182) yılında Dımaşk'ta doğdu. Benî Süleym kabilesine mensup olup İzzeddin'in kısaltılmış şekliyle el-İzz ve öğrencisi İbn Dakikül'îd'in verdiği "sultânülulemâ" ve "şeyhülislâm" lakaplarıyla da anılmaktadır. Tahsil hayatına nisbeten geç bir yaşta Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin Şâfiî fıkḥına dair *et-Tenbîḥ* adlı eserini ezberleyerek başladı. Kâdî İbnü'l-Harestânî, Ebû Tâhir Berekât b. İbrâhîm el-Huşûî, Ebû Mansûr İbn Asâkir, Ebû Muhammed İbn Asâkir ve Seyfeddin el-Âmidî başta olmak üzere birçok âlimden dinî ilimler okudu. 597 (1201) veya 599 (1203) yılında bazı kaynaklara göre ilim tahsil için, bazılarına göre ise elçilik göreviyle Bağdat'a gitti. Onun Bağdat'a iki defa gitmiş olduğu düşünülebilirse de elçilik göreviyle gidip orada Ebû Ali Hanbel b. Abdullah er-Rusâfî ve Ebû Hafs İbn Taberzed gibi âlimlerle görüşmüş olması ihtimali mevcut rivayetlere daha uygun düşmektedir. Birkaç ay sonra Dımaşk'a geri dönerek öğrenimine devam eden İbn Abdüsselâm özellikle fıkḥ, fıkḥ usulü, tefsir, kelâm ve bir ölçüde de tasavvuf alanında derinleşti. Dımaşk'ta Azîziyye Medresesi'nde ve 635 (1238) yılından itibaren Emeviyye Camii'nin ez-Zâviyetü'l-Gazzâliyye denilen köşesinde ders okutmaya başladı. Ayrıca 637 (1239-40) yılın-

da bu caminin imam-hatipliğine getirildi. Dımaşk kadılığı yapıp yapmadığı hususunda ise kaynaklar çelişkili bilgiler vermektedir.

İbn Abdüsselâm, Eyyûbîler'in Dımaşk kolu hükümdarlarından el-Melikü's-Sâlih İmâdüddin İsmâil dönemine kadar Dımaşk'ta kaldı. el-Melikü's-Sâlih İmâdüddin'in, aralarındaki siyasî çekişme yüzünden Mısır Eyyûbî Sultanı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'a karşı Haçlılar'dan yardım istemesini, bazı kaleleri onlara bırakmasını, Dımaşk'a girerek silâh satın almalarına imkân tanımamasını şiddetle eleştirerek aleyhte fetva vermesi ve cuma hutbelerinde artık ona dua etmemesi gibi sebeplerle önce hapsedildi, ardından Dımaşk'tan sürüldü. Cemâleddin İbnü'l-Hâcib ile birlikte gittiği Kudüs'te el-Melikü's-Sâlih İmâdüddin tarafından yapılan uzlaşma tekliflerini reddedince yeniden tutuklandı. Mısır'dan gönderilen Eyyûbî kuvvetlerinin el-Melikü's-Sâlih İmâdüddin ve müttetiklerini yenmesi üzerine 639 (1241) yılında Kahire'ye gitti.

Mısır'da kendisine büyük saygı gösteren el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb tarafından aynı yıl Mısır (Kahire değil) kadılığına tayin edilen İbn Abdüsselâm, Amr b. Âs Camii'nin hatipliği ve Sâlihiyye Medresesi'nin müderrisliğiyle de görevlendirildi. Mısır müftüsü Hâfız Münzirî'nin onun gelişinden sonra bir saygı göstergesi olarak fetva vermeyi terkettiği rivayet edilmektedir. Olgunluk devresinde mezhebini görüşlerine bağlanıp kalmayarak kendi ictihadlarına göre amel eden İbn Abdüsselâm Mısır'da Şâfiî mezhebinin otoritesi haline geldi.

İslâm dünyasının her yanından fetva sormak ve ilim öğrenmek için gelen insanların yoğun ilgisine muhatap olan, ilmi olgunluk döneminden sonra hayatını öğrenci yetiştirmeye ve eser telif etmeye adanmış İbn Abdüsselâm'ın kaynaklarda elli civarında öğrencisinin adı zikredilir. Bunlar arasında oğlu Şerefeddin Muhammed Abdüllatif, İbn Dakikül'îd, Ebû Şâme el-Makdisî, Şehâbeddin el-Karâfî, Ebû'l-Hasan Alâeddin Ali b. Muhammed el-Bâcî, Dîrînî, Tâceddin Abdurrahman b. İbrâhîm el-Firkâh, Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî ve Hibetullah b. Abdullah el-Kıftî gibi âlimler vardır.

İbn Abdüsselâm, oğlu Şerefeddin Muhammed Abdüllatif'ten nakledilen bilgiye göre (Sübkî, VIII, 245) 9 Cemâziyelevvel 660 (1 Nisan 1262) tarihinde Kahire'de öldü ve Karâfe Kabristanı'na defnedildi. Kaynakların çoğunda vefat günü 10 Ce-

mâziyelevvel (2 Nisan) olarak kaydedilirken M. Mustafa b. Hâc, oğlu Şerefeddin ve talebesi Dimyâtî'den vefat gününün 9 Cemâziyelevvel olduğu ve bir gün sonra defnedildiği yolunda rivayetlerin geldiğini, ancak kaynakların vefat ve defin günlerini birbirine karıştırdığını söyler (*Mecâzü'l-Kur'ân*, neşredenin girişi, s. 26). Yûnî'nin ise bu ayın onunda öldüğünü ve ertesi gün defnedildiğini kaydeder (*Zeylû Mir'âti'z-zamân*, II, 176).

İbn Abdüsselâm Mısır ve Suriye bölgesinde karışıklıkların olduğu bir dönemde yaşadı. Bir taraftan Haçlılar, diğer taraftan içteki ayaklanmalar, itikadî-felsefî tartışmalar, tasavvufî cereyanlar bölgeyi etkisi altında bulunduruyordu. Bu gelişmeler onu siyasetle, kelâmî ve felsefî tartışmalarla meşgul olmaya, bid'atlara ve aşırı görüşlere karşı tavır almaya sevketti; bu fikrî mücadelesi eserlerine de yansdı.

İtikadda Eş'arî mezhebini benimseyen İbn Abdüsselâm'ın bazı kelâm tartışmalarına taraf olduğu anlaşılmaktadır. Eyyûbîler'in Dimaşk kolu hükümdarlarından el-Melikü'l-Eşref Mûsâ ile aralarında Allah'ın kelâmının mahiyeti konusunda geçen tartışma meşhur olup oğlu Şerefeddin Muhammed Abdüllatif bu hususta *İzâhu'l-kelâm fîmâ cerâ li'l-'îz b. 'Abdisselâm fî mes'ele'ti'l-kelâm* adlı bir eser kaleme almıştır (Kahire 1370). İbn Abdüsselâm'ın *el-Mülha fî i'tikâdi ehli'l-haqq* adıyla bir eser (metni için bk. Sübkî, VIII, 219-234) yazmasına sebep olan bu hadise şu şekilde gelişmiştir: Şâfiîler ile Hanbelîler arasında Allah'ın kelâmının mahiyeti konusundaki tartışma o dönemde hâlâ gündemdeydi ve İbn Abdüsselâm Allah'ın kelâmının kendi zâtıyla kaim, kadîm ve ezeli bir mâna olup harf ve ses olmadığı şeklindeki Eş'arî görüşünü savunuyordu. İktidara yakın bazı Hanbelîler tarafından, bu görüşün yanlış ve Selefiye anlayışına aykırı olduğu fikrinin telkin edildiği el-Melikü'l-Eşref *el-Mülha fî i'tikâdi ehli'l-haqq*'ı okuyunca İbn Abdüsselâm'ı halktan tecrit için birtakım tedbirlere başvurdu; bu amaçla onun fetva vermesini, hatta evinden çıkıp halkla görüşmesini yasakladı. Fakat Hanefîler'den Mahmûd b. Ahmed el-Hasirî ve Mâlikîler'den Cemâleddin İbnü'l-Hâcib gibi âlimlerin ara buluculuğuyla mesele kısa sürede çözüldü, hatta yanlışlığını kabul eden el-Melikü'l-Eşref Mûsâ, İbn Abdüsselâm ile helâlleşti. Onun bu hususta gerek Hanbelîler'e gerekse öteki ucta yer alan görüş sahiplerine karşı peşin fikirle hareket etmediği bilinmektedir. Nitekim Kur'an'ın mahlûk, harf ve ses olduğunu iddia eden-

lerin selâmını almanın hükmü sorulduğunda, "Müslüman oldukları için vâcibtir" şeklinde fetva vermiştir (*Kitâbü'l-Fetâvâ*, s. 54). Öte yandan bir fetvasının yanlışlığını anladıktan sonra dellâl çağırarak söz konusu fetva ile amel edilemeyeceğini ilân ettirdiğine dair rivayetten, kendi görüşlerine dahi taassupla sarılmasını engelleyecek bir ahlâka ve ilmî sorumluluğa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda, dinin emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker ilkesini yerine getirmeye son derece önem veren zâhid bir âlim olduğu ve bu hususta yöneticilerden dahi çekinmediği belirtilen İbn Abdüsselâm, Regaib ve Berat gecelerinde sünnet taklisiyle kılınan namazlar gibi bazı yaygın uygulamalara da şiddetle karşı çıkmıştır. Ayrıca el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'un veziri Fahreddin Osman b. İbrâhim en-Nabluşî'nin bir caminin sahasına eğlence yeri inşa edilmesi emrini verdiğini duyunca oğullarıyla birlikte gidip inşaata yıkımsı, vezirin adalet sıfatının kalktığını ilân ederek kadılikattan da istifa etmiştir. Vezirin adalet sıfatının ilgası İslâm dünyasında yankı uyandırmış, el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'un Abbâsî Halifesi Mûsta'sım-Billâh'a Fahreddin Osman'ın kaleminden gönderdiği mesaj, doğruluğu bizzat el-Melikü's-Sâlih tarafından onaylanmadan halifece kabul edilmemiştir. İbn Abdüsselâm'ın daha önce Dimaşk'ta el-Melikü's-Sâlih İmâdüddin İsmail'e karşı tavrını göz önüne alan el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb, bu hadiseden sonra iktidarını sarsacak hutbeler irat etmesinden korktuğu için onu hatiplikten azletmiştir. Geniş halk kitleleri üzerindeki etkisi sebebiyle kendisinden çekinen sultanlar onun görüşlerini dikkate alma gereğini hissetmişlerdir. Bu mücadelecî tavrı İbn Abdüsselâm'ın, zaman zaman yöneticilerin öfkesine mâruz kalıp içtimâî ve siyasî hayattan kopararak vaktini Sâlihîye Medresesi'nde verdiği derslerle, ayrıca evinde sürdürdüğü telif, öğretim ve fetva faaliyetleriyle geçirmesine yol açmıştır.

İktidarı Eyyûbîler'den devralan Bahrî Memlûkler devrinde de eski faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılan İbn Abdüsselâm, el-Melikü'z-Zâhir I. Baybars'a biat merasimi esnasında onun Emîr Alâeddin Aytekin el-Bundukdârî'nin kölesi olması dolayısıyla sultan olamayacağını ileri sürerek biat etmekten kaçınması üzerine, Baybars'ın el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb tarafından satın alınarak âzat edildiğine dair şahitler bulunarak ikna edilebilmiştir. Ancak diğer Memlûk emirlerinin

hür oldukları ispat edilemediği için pazarda satılarak âzat edilmeleri ve bedellerinin de Allah yolunda harcanması gerektiğine dair bir fetva verince sultanla arası açılmış ve Dimaşk'a geri dönmek üzere yola çıkmıştır. Ancak sultan, onun gidişyle saltanatının tehlikeye düşeceği uyarısı üzerine ardından gidip gönülünü alarak geri dönmesini ve fetvasının gereğini yapmasını sağlamıştır. Tarihte bir başka örneğine rastlanmayan bu olaydan sonra kendisine "bâyîu'l-mülûk, bâyi'u'l-üme-râ" lakabı verilmiştir.

Başta Zehebî, Sübkî, İbn Kesîr, Yâfiî, İbnü'l-Îmâd gibi çeşitli mezheplere mensup şahsiyetler olmak üzere daha sonraki âlimlerin İbn Abdüsselâm'ın ilmini ve ahlâkını övmeleri onun bu âlimler nazarındaki mertebesini göstermektedir. Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in, İbn Abdüsselâm'ın Gazzâlî'den daha fakih olduğu şeklindeki değerlendirmesi (Sübkî, VIII, 214) biraz mübalağalı görünse de onun ulaştığı ilmî dereceyi göstermesi açısından önemlidir.

İbn Abdüsselâm'ın tasavvufî yönü hakkında kaynaklarda oldukça az bilgi bulunmaktadır. Süfî tabakatıyla ilgili bazı kitaplarda biyografisine yer verilir, kendisine çeşitli kerâmetler nisbet edilir ve hakkında menkıbeler anlatılır. Şüphesiz bu şekilde tanıtılması, onun bir süfî olmasından değil ilk dönem hadisçileri gibi dinî hükümlerin korunması ve bid'atlardan sakınılması konusundaki hassasiyeti, hak bildiği yolda mücadele etmesi, ayrıca eserlerinde dinî hayatın ahlâkî ve derunî cephesine özel bir önem vermiş olması sebebiyledir. Sübkî, İbn Abdüsselâm'ın tasavvuf hırsasını Şehâbeddin es-Sühreverî'den giydiğini ve Ebû'l-Abbâs el-Mürsî ile birkaç defa buluştuğunu bildirmektedir (*Tabakât*, VIII, 214-215). VIII. (XIV.) yüzyıl başlarında Dimaşk'a gelen Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile tanışıp tanışmadığı bilinmemekteyse de dönemine yakın kaynaklar onun İbnü'l-Arabî'yi bazı görüşlerinden dolayı ağır bir şekilde tenkit ettiğini belirtmektedir (İbn Teymiyye, IV, 75; Safedî, IV, 174; ayrıca bk. Sayyid Rizwan Ali, XLV/3 [1971], s. 193-201). İbn Abdüsselâm'ın, kendi tasavvuf anlayışından oldukça farklı bir görüşe sahip olan İbnü'l-Arabî ile uyum içinde olacağına ihtimal vermek zordur. Onun semâ meclislerine katıldığı ve bizzat raksettiği bazı kaynaklarda belirtilmekteyse de (İbnü'l-Îmâd, V, 302), raksın ancak akıllı kıt olanların itibar edeceği bir bid'at olduğuna dair fetvası (*Kitâbü'l-Fetâvâ*, s. 163) bu bilgiyle çelişmektedir.

Eserleri. Fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir, hadis, kelâm, siyer, tasavvuf gibi alanlarda kırk civarında eser veren İbn Abdüsselâm genelde sade ve kolay anlaşılır bir dil kullanmış, bu şekilde ilme dayalı kültürü halk arasında yaymada büyük başarı elde etmiştir. Önemli eserleri şunlardır: 1. *Kavâ'idü'l-aḥkâm fi meşâlihi'l-enâm* (*el-Kavâ'idü'l-kübrâ*). Kavaid literatürünün günümüze ulaşan ilk örneklerinden biridir. Ancak eserde İslâm hukukunun o döneme kadar belirginleşen küllî kaidele-ri bir araya getirilmemiş, müellifin de belirttiği gibi İslâm dininin, bütün hükümlerin odağında yer alan insanların özel ve genel yararını sağlama ve koruma (celb-i mesâlih), onlara gelebilecek zarar ve kötülükleri önleme (def'-i mefâsid) ilkesinin fıkıhın çeşitli alanlarına uygulanması ve bu ana ilkenin tamamlayıcısı konumundaki kurallara ele alınmıştır. Müellif, dinî hükümlerin bütünüyle mesâlih olduğunu ifade ettikten sonra fıkıhın değişik alanlarındaki mesâlih ve mefâsidi ve bunlar arasındaki ilişkileri açıklayacağını belirtir. Tâceddin es-Sübkî'nin, eseri İbn Abdüsselâm'ın dinî ilimlerdeki yüksek derecesini gösteren bir belge olarak nitelendirmesi (*Tabakât*, VIII, 247) bu özelliği sebebiyle olmalıdır. Kâtib Çelebi de bu kitabın benzerinin yazılmadığını söyler (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1360). Eserde seksen civarında başlık (fasıl) altında mesâlih ve mefâsid kavramının mahiyeti, dereceleri, çeşitli fıkıh kavramlarıyla ilişkisi açıklanmış, bu bağlamda yapılan her ayırım ve tesbitin fûrû-i fıkıhtan örnekleri verilerek âdeta fûrû-i fıkıhın söz konusu ilke açısından genel bir tanıtımı yapılmıştır. Süyûtî'nin bu esere atıfla İbn Abdüsselâm'ın bütün fıkıhî mesâlihin gözetilmesine, mefâsedin önlenmesi ilkesine râci kıldığını söylemesi de bundan dolayıdır (*el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 8). Kitap bu özelliğiyle bir yönden müellifin öğrencisi Şehâbeddin el-Karâfî'nin *el-Furûḡ*'unun, diğer yönden Şâtıbî'nin *el-Muvâfaḳât*'ının habercisi sayılır. Eser birçok defa basılmıştır (Kahire, I-II, 1934, 1968; Beyrut, ts.). 2. *el-Kavâ'idü's-şuḡrâ*. Bir önceki eserin muhtasarı olup *el-Fevâ'id fi'ḥtişâri'l-Kavâ'id* (nşr. Celâleddin Abdurrahman, Kahire 1409/1988) ve *Muḥtaşarü'l-fevâ'id fi aḥkâmi'l-makâşid* (nşr. Sâlih b. Abdülazîz Âl Mansûr, Riyad 1417/1997) adlarıyla yayımlanmıştır. 3. *el-İmâm fi beyâni edilleti'l-aḥkâm*. Fıkıh usulüne dair olan eseri Rıdvân Muhtâr neşretmiştir (Mekke 1404/1984; Beyrut 1987). 4. *et-Terğîb 'an salâti'r-Regâ'ibi'l-mevzû'a ve beyânü mâ fihâ min muḥâlefeti's-süneni'l-meşrû'a*. Regaib namazının bid'at olduğunu

ispat için kaleme aldığı bir risâle olup Nâsirüddin el-Elbânî ve M. Zühayr eş-Şâviş tarafından *Müsâcele 'ilmîyye beyne'l-'İz b. 'Abdisselâm ve İbni's-Şalâh* adıyla yayımlanmıştır (Dimaşk 1380). 5. *Aḥkâmü'l-cihâd ve fezâ'ilüh* (Cidde 1986). 6. *el-Fetâvâ'l-Mısrîyye*. Mısır'da yaşadığı süre içinde kendisine yöneltilen bazı sorulara verdiği cevapları ihtiva eden bir eser olup Abdurrahman b. Abdülfetâh tarafından *Kitâbü'l-Fetâvâ* (Beyrut 1406/1986), Mustafa Âşûr tarafından *Fetâvâ sultânî'l-'ulemâ'* *el-'İz b. 'Abdisselâm* (Kahire 1987) adlarıyla neşredilmiştir. 7. *el-İşâre ile'l-İcâz fi bâ'zı en-vâ'i'l-mecâz* (*el-Mecâz, Mecâzü'l-Kur'an*). Kur'an'ın i'câzıyla ilgili olan bu eseri Tâceddin es-Sübkî *Kavâ'idü'l-aḥkâm*'la birlikte İbn Abdüsselâm'ın dinî ilimlerdeki üstün mertebesinin önemli belgesi kabul eder (*Tabakât*, VIII, 247). Çağdaş araştırmacılar da eseri Kur'an nazminin fıkıhî bir yaklaşımla ele alınmasının güzel bir örneği olarak gösterirler (Münîr Sultân, s. 125-157). Birkaç baskısı yapılan eserin (İstanbul 1313; Beyrut 1987) süre tertibi-ne göre hafif örnekleri ve makâsid kısmı hariç tutularak hafif, mecaz ve mecaz türlerini ele alan kısmı *Mecâzü'l-Kur'an* adıyla Muhammed Mustafa b. Hâc tarafından yayımlanmıştır (Trablus 1413/1992). Süyûtî'nin bu eseri *Mecâzü'l-fürsân ilâ Mecâzi'l-Kur'an* adıyla ihtisar ettiği, İbn Kayyim'in de benzeri bir eserin bulunduğu kaynaklarda belirtilir. 8. *Fevâ'id fi müşkili'l-Kur'an*. Rıdvân Ali en-Nedevî'nin neşrettiği eser (Küveyt 1967; Kahire 1982), aslında müellifin kaynaklarda *el-Emâlî, el-Fevâ'id fi 'ulûmi'l-Kur'an, Mesâ'il ve Ecvibegibi* adlarla anılan eserinin ilk kısmıdır. 9. *İḥtişârü tefsiri'n-Nuket ve'l-'uyûn*. Mâveridî'ye ait tefsirin ihtisarıdır (nşr. Abdullah el-Vehîbî, Riyad 1982). 10. *Bidâyetü's-sûl fi tafzili'r-Resûl*. Selâhaddin el-Münecid'in *Münyetü's-sûl fi tafzili'r-Resûl* adıyla neşrettiği bu risâle (Beyrut 1401/1981) daha sonra Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî tarafından yeniden yayımlanmıştır (Beyrut 1986). 11. *Aḥvâlü'n-nâs*. Dinin temel öğretisi açısından insanların dünya ve âhiretteki durum ve derecelerine temas eden bir risâle olup adı bazı kaynaklarda *Aḥvâlü'n-nâs yevme'l-kıyâme*, Abdurrahîm Ahmed Kamhiyye'nin neşrinde ise (Humus 1413) *Aḥvâlü'n-nâs ve zikrû'l-hâsirin ve'r-râbiḥîn minhüm* şeklinde kaydedilmiştir. Abdurrahîm Ahmed, bu eserle birlikte İbn Abdüsselâm'ın *el-Farḡ beyne'l-îmân ve'l-İslâm* ile *Fevâ'idü'l-belvâ ve'l-miḥan* adlı risâlelerini de yayımlamıştır. 12.

el-Mülḥa fi i'tikâdi ehli'l-haḡ. İbn Abdüsselâm'ın, Allah'ın kelâmının mahiyeti konusunda görüşlerini ve dönemindeki bazı Hanbelî âlimlerine cevaplarını ihtiva eden bir risâle olup müellifin Sübkî'nin *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*'sında yer alan biyografisinde nakledilmektedir (VIII, 219-234). Kâtib Çelebi, ilk ikisinin baş tarafından yaptığı nakiller aynı olmasına rağmen İbn Abdüsselâm'a *Mülḥatü'l-i'tikâd, Akidetü's-Seyḥ 'İzziddîn ve 'Akâ'idü's-Seyḥ 'İzziddîn* adlı üç ayrı eser nisbet etmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1143, 1158, 1817). *el-Mülḥa'yı* müellifin oğlu Abdüllatif rivayet ettiğinden eser ona nisbetle basılmış olup (Kahire 1370) bu risâleyi rivayet eden kişinin diğer oğlu Şerefeddin olduğu da kaydedilmektedir (*Mecâzü'l-Kur'an*, neşredenin girişi, s. 28). 13. *Terğîbü ehli'l-İslâm fi sükne's-Şâm*. Müellif, Suriye'nin ve Suriye halkının faziletiyle ilgili bazı hadisler zikredip müslümanlara orada yerleşmeye teşvik ettiği bu risâlesini muhtemelen Dimaşk'ta yaşadığı sıralarda kaleme almıştır. Eserin çeşitli neşirleri yapılmıştır (Kudüs 1359/1940, nşr. Muhammed Şekkûr, Zerkâ - Ürdün 1987; nşr. İyâd Hâlid et-Tabbâ', Dimaşk 1992). 14. *Risâle fi şerhi hadîsi Ümmi Zer'*. Hz. Âişe'den rivayet edilen hadisin şerhidir (Kahire 1906). 15. *Şeceretü'l-ma'ârif ve'l-aḥvâl ve sâliḥu'l-aḡvâl ve'l-a'mâl*. İbn Abdüsselâm bu eserin- de kişinin Allah'ı tanımaması (marîfetullah) bir ağacın gövdesine, Allah'ın sıfatlarını bilip onlarla ve Kur'an ahlâkıyla ahlâklanmasını da bu ağacın dallarına ve meyvelerine benzetir. İbadet hayatından ailevî ve beşerî ilişkilere kadar bir müslümanın uyması gereken âdâb ve ahlâkı tasavvufî bir üslûpla ele alır. Eseri İyâd Hâlid et-Tabbâ' yayımlamıştır (Dimaşk 1410/1989).

İbn Abdüsselâm'ın bunlardan başka *el-Fetâvâ'l-Mevsiliyye* (Musul hatibi Şemseddin Abdurrahîm et-Tûsî'nin sorduğu doksan soruya verdiği cevaplar), *el-Gâye fi'ḥtişâri'n-Nihâye* (İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *Nihâyetü'l-maṭlab* adlı eserinin muhtasarı), *Maḳâşidü's-şalât, Kıssatü vefâtî'n-nebî ve Menâsikü'l-haḡ* gibi eserleri de vardır. İsim benzerliğinden dolayı İbn Gânim el-Makdisî'nin (İzzeddin Abdüsselâm b. Ahmed) *Hallü'r-rumûz ve mefâtiḥu'l-künûz* ile *Keşfü'l-esrâr min ḥikemi't-ṭuyûr ve'l-ezhâr* adlı kitapları başta olmak üzere diğer bazı eserler de İbn Abdüsselâm'a nisbet edilmiştir (müellifin eserleri hakkında geniş bilgi için bk. *el-İmâm fi beyâni edilleti'l-aḥkâm*, neşredenin girişi, s. 41-52; a.mlf., *Mecâzü'l-Kur'an*, neşredenin girişi, s. 26-37;

a.mlf., *Şeceretü'l-ma'ârif*, neşredenin girişi, s. 20-31; Brockelmann, *GAL*, I, 554-555; *Suppl.*, I, 766-768).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdüsselâm, *el-İmâm fi beyâni edilleti'l-aḥkâm* (nşr. Rıdvân Muhtâr), Beyrut 1407/1987, neşredenin girişi, s. 13-52; a.mlf., *Kitâbü'l-Fetâvâ* (nşr. Abdurrahman b. Abdülfettâh), Beyrut 1406/1986, s. 54, 163; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 14-28; a.mlf., *Ḳavâ'idü'l-aḥkâm*, Kahire 1968, I, 9; a.mlf., *Mecâzû'l-Ḳur'ân* (nşr. M. Mustafa b. el-Hâc), Trablus 1413/1992, neşredenin girişi, s. 11-78; a.mlf., *Şeceretü'l-ma'ârif* (nşr. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Dimaşk 1410/1989, neşredenin girişi, s. 7-43; Ebû Şâme, *ez-Zeyl 'ale'r-Rauzateyn*, s. 216; Ahmed b. Yûsuf el-Leblî, *Fihristü'l-Leblî* (nşr. Yâsîn Yûsuf Ayyâş – Avvâd Abdürabbih Ebû Zîne), Beyrut 1408/1988, s. 131-133; Abdülâtîf b. Abdülazîz, *İzâhu'l-kelâm fimâ cerâ'li'l-iz b. 'Abdisselâm fi mes'ele'l-kelâm*, Kahire 1370, s. 1-16; Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, Haydarâbâd 1375/1955, II, 172-176; İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, IV, 75; Zehbî, *el-İber*, III, 299; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, VI, 192-194; Safedî, *el-Vâfi*, IV, 174; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 350-352; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân* (Cübbürî), IV, 153-158; Sübkî, *Ṭabakât*, VIII, 209-255; İsnevî, *Ṭabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 197-199; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIII, 235-236; İbn Kâdî Şühbe, *Ṭabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 109-111; İbn Kunfûz, *el-Vefeyât* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1971, s. 327-328; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VII, 208; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 314-316; II, 161-163; a.mlf., *el-Eşbâḥ ve'n-nezâ'ir*, Kahire 1959, s. 8; Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, I, 413, 532; II, 3-4; İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zuhûr*, I/1, s. 317-318; Dâvûdî, *Ṭabakâtü'l-mufessirin* (Ömer), I, 308-323; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 353-354; Hüseyinî, *Ṭabakâtü's-Şâfi'iyye*, s. 222-223; Münâvî, *el-Ke-vâkib*, II, 110-115; *Keşfü'z-zunûn*, I, 92, 116, 220, 260, 399, 438, 453, 883; II, 1027, 1081, 1143, 1158, 1219, 1359, 1360, 1590, 1780, 1817, 1855, 1985; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 301-302; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm* (nşr. Seyyid Kesrevî Hasan), Beyrut 1411/1990, III, 289-290; Serkis, *Mu'cem*, I, 164-165; Brockelmann, *GAL*, I, 554-555; *Suppl.*, I, 766-768; İzâhu'l-meknûn, I, 84, 167, 631; Karatay, *Arapça Yazmalar*, I, 22; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-euliya'*, II, 171-173; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, III, 57-58; Münecid, *Mu'cem*, II, 97; III, 29-30; Âyide İbrâhîm Nusayr, *el-Kütübü'l-'Arabiyye elletî nüşiret fi Mısr beyne 'amey 1926-1940*, Kahire 1980, s. 45; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-mufessirin*, I, 287-288; Mahmûd el-Hâlidî, *el-Uşûlü'l-fikriyye li's-sekâfeti'l-İslâmiyye*, Amman 1983, s. 663-667; Abdülkerîm Osman, *Me'âlimü's-sekâfeti'l-İslâmiyye*, Beyrut 1984, s. 394-398; Münir Sultân, *Menâhic fi tahlilil-n-nazmi'l-Ḳur'ânî*, İskenderiye 1990, s. 125-157; Muhammed ez-Zühaylî, *el-İz b. 'Abdisselâm*, Dimaşk 1992; Mahmûd Şelebî, *Hayâtü Sultânî'l-'ulemâ' el-İz b. 'Abdisselâm*, Beyrut 1992; Abdülmün'im el-Hâşimî, *el-İz b. 'Abdisselâm sultânü'l-'ulemâ'*, Beyrut 1993; Sayyid Rizwan Ali, "Two Great Contemporaries of Thirteenth Century A.D.: Sultân al-'Ulama al-'Izz İbn al-Salâm and İbn 'Arabi", *IC*, XLV/3 (1971), s. 193-201; E. Chaumont, "al-Sulamî", *E²* (İng.), IX, 812-813; Nâsir Güzeşte, "İbn 'Abdisselâm", *DMBİ*, IV, 194-195.

H. YUNUS APAYDIN

İBN ABDÜSSELÂM ed-DER'Î (ابن عبد السلام الدرعي)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdisselâm b. Abdillâh en-Nâsirî ed-Der'î (ö. 1239/1823)

Seyahatnâme sahibi
Faslı âlim ve mutasavvıf.

Merakeş'in batısındaki Der'a'da doğdu. Der'a civarında Temgrût'ta Şâzeliyye'nin bir kolu olan Nâsiriyye tarikatını ve zâviyesini kuran İbn Nâsir ed-Der'î'nin (ö. 1085/1674) ahfadındandır. Bu sebeple İbn Nâsir olarak da anılır. Der'a'da ve daha sonra Fas'ta ilim tahsil etti. Cessûs İakabîyla tanınan Sîdî Muhammed b. Kâsım, Ebû'l-Hasan el-Bennânî, İbn Sûde et-Tâvûdî, Muhammed b. Ahmed el-Hudaykî es-Sûsî, Muhammed b. Ebû'l-Kâsım er-Rabââtî, Ahmed b. Muhammed el-Verzâzî ve Sîdî İdrîs b. Muhammed el-İrâkî el-Fâsî gibi hocalardan öğrenim gördü ve icâzet aldı. Birinci hac yolculuğu sırasında görüştüğü Ahmed ed-Derdîr, Muhammed b. Ali es-Sabbân gibi âlimler yanında Mısır'da ziyaret ettiği Murtazâ ez-Zebîdî de kendisine icâzet verdi (1196/1782).

Hadis ilminde "hâfız" olan İbn Abdüsselâm Fas'ın en büyük fıkıh ve hadis âlimlerinden biriydi ve ders halkasında Afrika'nın çeşitli bölgelerinden gelerek Nâsiriyye Zâviyesi'nde kalan birçok öğrenci bulunuyordu. Yetiştirdiği öğrencilerin en tanınmış, Libya'nın Berka bölgesinde Senûsiyye tarikatını kuran Şeyh Muhammed b. Ali es-Senûsî'dir.

Fas Sultanı Mevlây Süleyman iki defa hacca giden İbn Abdüsselâm'a çok itibar etmiş ve bu yolculuklarında onunla Mısır, Mekke ve Medine ulemâsına verilmek üzere kıymetli hediyeler göndermiştir. İbn Abdüsselâm'ın hacca ilk gidişi 1196 (1782), ikincisi 1211 (1797) yılına rastlar. Her iki seferinde de Faslı âlimler, tüccarlar ve sanat erbabı ile birlikte yola çıkmış ve bu yolculuklarında iki ayrı seyahatnâme yazmıştır. İbn Abdüsselâm 12 Safer 1239 (18 Ekim 1823) tarihinde vefat etti.

Eserleri. 1. *el-Mezâyâ fimâ ḥadese mine'l-bida' bi-Ümmi'z-zevâyâ*. Müellif bu eserinde Nâsiriyye Zâviyesi'nde cereyan eden şeriata aykırı hadiselerden bahseder ve mütevellî olan amcasının oğlu Ali b. Yûsuf b. Nâsir ed-Der'î'yi eleştirerek almış kadar bid'atı sıralayıp bunlardan vazgeçilmesini ister (yazma nüshaları için bk. İbn Sûde, I, 57). 2. *er-Rihletü'l-Hicâziyyetü'l-kubrâ*. İbn Abdüsselâm bu eserin birinci hac yolculuğu sırasında (1781-1785) gördüğü şehirleri, halkları ve şahit

olduğu hadiseleri anlatır; yolda ve Kahire, Mekke, Medine gibi merkezlerde tanıştığı ulemâdan bahseder. Müellif eserinde ayrıca, kendisi gibi Fas'tan yola çıkarak hacca giden Ebû Muhammed el-Abderî'nin *er-Rihletü'l-Mağribiyye*'si ve Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin *er-Rihletü'l-'Ayyâşîyye*'siyle (*Mâ'ü'l-mevâ'id*) diğer bazı eserlerden alıntılar yapar. Eserin yazma nüshası Rabat'taki el-Hizânetü'l-âmm'e'de bulunmaktadır (nr. 5658). 3. *er-Rihletü's-şuğrâ*. İkinci hac yolculuğunda (1796-1797) kaleme alınan bu seyahatnâmenin müellif hattıyla olan nüshası Rabat'ta el-Hizânetü'l-âmm'e'de Kettâniyye bölümünde bulunmaktadır (Hamed el-Câsir, s. 37). Abbas b. İbrâhîm'in kısa bir özeti verdiği büyük seyahatnâme ile (*el-İ'lâm*, VI, 196-217) küçük seyahatnâme Hamed el-Câsir tarafından muhtasar olarak yayımlanmıştır (bk. bibl.). 4. *Şerhu Erba'ine ḥadişen*. Müellifin, hocalarından İbnü'l-Cevherî'nin zulmü terketmek hususunda derlediği kırk hadise yaptığı bir şerhtir (Rabat, el-Hizânetü'l-âmm'e, nr. 137). 5. *en-Nevâzil*. İki cilt halinde bir fetva kitabıdır (Rabat, el-Hizânetü'l-âmm'e, Celâvî, nr. 1054). 6. *Ḳat'u'l-velîn mine'l-mârik fi'd-dîn*. Hür bir kimsenin köle gibi satılamayacağına dair bir risâledir (Rabat, el-Hizânetü'l-âmm'e, nr. 1541, vr. 107-115). 7. *Künâşe*. Hocalarından aldığı veya talebelerine verdiği icâzetnâmeleri ihtiva etmektedir (Abdülhay el-Kettânî, II, 845).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, Fas 1347, II, 678-680, 820, 843-848; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 381; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'elîfin*, X, 170; İbn Sûde, *Delilü mü'errihi'l-Mağribi'l-akşâ*, Dârülbeyzâ 1960, I, 56-57; II, 349-350, 465; Abbas b. İbrâhîm, *el-İ'lâm*, VI, 192-217; Hamed el-Câsir, *Eşherü reḥalâti'l-hac*, Riyad 1402/1982, s. 27, 35-43; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 206; Muhammed el-Menûnî, *Delilü maḥtûṭâti Dâri'l-kütübî'n-Nâsiriyye*, Muhammedîyye 1405/1985, s. 20-24; Hasan Yûsuf Eşkürî, "İbn Nâsir", *DMBİ*, V, 16; "İbn Nâsir", *E² Suppl.* (İng.), s. 395.

MUSTAFA L. BİLGE

İBN ABDÜSSELÂM el-HEVVÂRÎ (ابن عبد السلام الهواري)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdisselâm b. Yûsuf el-Hevvârî (ö. 749/1348)

Mâlikî fakihî.

676 (1277) yılında Tunus yakınlarındaki Münestîr köyünde doğdu. Bundan dolayı Münestîr nisbesiyle de anılır. Ebû'l-Abbas el-Batranî, Ebû Abdullah İbn Hârûn ve